

УДК 343.9.01

ЗАБОРОНА КАТУВАННЯ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА ДЕРЖАВНОМУ РІВНЯХ

Постановка проблеми. Катування є серйозним порушенням прав людини і заборонено як на державному, так і на міжнародному рівнях. Незважаючи на це, воно продовжує застосовуватися в більшості держав. У 2001 році у звіті Amnesty International було відзначено, що за період з 1997 по 2001 рік тортури застосовувалися в 140 державах; виявилось, що кожен рік тисячі правопорушників били, гвалтували і вбивали струмом. Це також підтверджується і статистичними даними щодо реєстрації даного виду злочину, а саме: за статистичними даними МВС України у 2009 році зареєстровано 63 таких злочини, у 2010 – 60 злочинів, у 2011 році – 64 злочини, у 2012 році – 47 злочинів, у 2013 році – 51 злочин. Ці дані свідчать, що показники залишилися на такому самому рівні після 2012 року (коли підслідність даного злочину перейшла до правоохоронних органів). Статистикою у 2013 році було зареєстровано 34 злочини, 2014 – 39, 2015 – 45, 2016 – 38, 2017 – 47, за першу половину 2018 р. – 37 [1, 2].

Мета статті. Дослідити норми законодавства України, а також різних країн у контексті захисту прав людини від катування.

Виклад основного матеріалу. Катування застосовується як покарання, з метою отримати відомості або змусити визнання, але головним чином для залякування, щоб утримувати в стані шоку і бездіяльності не тільки окремих людей, а й усе суспільство.

Застосування катування порушує фундаментальні громадянські та політичні свободи, тому це питання розглядалося Організацією Об'єднаних Націй під час розробки стандартів в області прав людини в першу чергу. Одним з початкових заходів була заборона тілесних покарань на колоніальних територіях у 1949 році. Заборона катування розглядалась як на міжнародному, так і на державному рівнях. Було прийнято багато документів, які доповнювали один одного і тим самим підтверджували, що катування у світі досі існує. Міжнародно-правові акти можна поділити на дві частини: на загальні, які захищають права людини і громадянина в різних сферах, і на спеціальні, які захищають людину від застосування щодо неї катування.

До загальних міжнародно-правових актів можна віднести: Конвенцію про захист прав людини і основних свобод, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Загальну декларацію прав людини, Конституції різних держав.

До спеціальних ми відносим: Рекомендацію про захист затриманих від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; Конвенцію проти катувань

та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Факультативний протокол до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження та покарання; Декларацію про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання; Конвенцію про права дитини; Токійську декларацію Всесвітньої медичної асоціації; Декларацію про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів.

Рекомендація про захист затриманих від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання.

28 вересня 1983 року Консультативна асамблея Ради Європи прийняла Рекомендацію про захист затриманих від катувань та жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У цьому документі Асамблея, зокрема, рекомендувала Комітету міністрів прийняти проект Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Дана конвенція була прийнята в 1987 році і вступила в силу після ратифікації її сімома країнами в 1989 року. У 1993 році до Конвенції було прийнято два додаткових протоколи, які змінюють її і вступили в силу в 2002 році (після ратифікації всіма країнами-учасницями Конвенції) як невід'ємні частини Конвенції. Сторонами конвенції і обох протоколів на 2009 рік є всі 47 країн-учасниць Ради Європи. Конвенція передбачає позасудовий механізм щодо попередження жорстокого поводження з особами, позбавленими волі. Згідно зі статтею 1 Конвенції створюється Європейський комітет з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Число членів Комітету дорівнює числу учасників Конвенції. Комітет шляхом здійснення інспекцій перевіряє поводження з позбавленими волі особами з метою посилення, в разі необхідності, захисту їх від катувань чи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання [3].

У Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання тортури визначені як «будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або

третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні особи, чи з їхнього підбурювання, чи з їхнього відома або мовчазної згоди» (Стаття 1). У статті 1 Конвенції ООН проти катувань вони визначаються як будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа, чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні особи, чи з їхнього підбурювання, чи з їхнього відома або мовчазної згоди. До цього визначення не включається біль або страждання, які виникають лише в результаті законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково [3].

У Конвенції особливо обумовлюється, що ця стаття не завдає шкоди будь-якому міжнародному договору або національному законодавству, в якому є або можуть бути положення про більш широке застосування. У ст. 2 регламентуються умови протидії тортурам. По-перше, кожна держава-учасник вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для недопущення актів катувань на будь-якій території, що знаходиться під її юрисдикцією. По-друге, ніякі виняткові обставини, якими б вони не були – стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан, не можуть служити виправданням катувань. По-третє, наказ вищого начальника або державної влади не може служити виправданням катувань. Кожна держава-учасниця забезпечує, щоб усі акти катування розглядалися згідно з її кримінальним законодавством як злочини. Те саме стосується спроби піддати тортурам і дії будь-якої особи, що представляє собою співучасть або участь у катуванні. Особливо підкреслюється, що участь в Конвенції передбачає встановлення відповідних покарань за такі злочини з урахуванням їх важкого характеру.

Згідно зі ст. 15 Конвенції, «кожна Держава-учасниця забезпечує, щоб будь-яка заява, котра, як встановлено, була зроблена під тортурами, не використовувалася як доказ у ході будь-якого судового розгляду, за винятком випадків, коли вона використовується проти особи, яка обвинувачується у вчиненні катувань, як доказ того, що ця заява була зроблена» [3]. Держави також зобов'язуються запобігати на будь-якій території, що перебуває під її юрисдикцією, інші акти жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, які не підпадають під визначення катування, коли вони відбуваються державними посадовими особами, іншою особою, що виступає як

офіційна особа, з їхнього підбурювання, з їхнього відома або мовчазної згоди.

Стаття 3 визначає, що держави не повинні висилати, повертати чи видавати будь-яку особу іншій державі, якщо існують серйозні підстави вважати, що там їй може загрозувати застосування катувань. У ст. 4 Конвенція вимагає від держав розглядати всі акти тортур як злочин. Підлягають покаранню також спроби застосування тортур, співучасть або участь у них. Стаття 11 говорить, що кожна держава систематично розглядає правила, інструкції, методи і практику, що стосуються допиту, а також умови утримання під вартою і поведження з особами, підданими будь-якій формі арешту, затримання або тюремного ув'язнення, з тим, щоб не допускати яких-небудь випадків катувань. Стаття 12 містить припис для компетентних державних органів проводити швидке і неупереджене розслідування, коли є достатні підстави вважати, що катування було застосовано на території, що знаходиться під юрисдикцією держави. У статті 13 закріплено право будь-якої особи на пред'явлення скарги компетентним властям і на швидкий і неупереджений розгляд ними такої скарги. Держави зобов'язані вживати заходів для забезпечення захисту позивача і свідків від будь-яких форм поганого поведження чи залякування у зв'язку з його скаргою чи будь-якими свідченнями [5]. Відповідно до статті 20 Конвенції Комітет має право за згодою зацікавленої держави-учасниці ініціювати візит у таку державу. Всі процедури є конфіденційними, будь-які дії здійснюються у співпраці з цією державою. Конвенція дозволяє фізичним особам безпосередньо подавати скарги до Комітету на підставі статті 22, за умови, що всі інші засоби захисту їхніх прав на національному рівні було вичерпано.

Стаття 2 Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання передбачає створення експертного органу – підкомітету з попередження катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводження і покарання при Комітеті проти катувань, який здійснює перевірки місць позбавлення волі і передачу конфіденційних звітів до відповідних органів, що регулюють попередження застосування катувань та жорстокого поводження. Протокол також передбачає створення національних органів, які здійснюють аналогічні перевірки місць позбавлення волі [4].

Декларація про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.

Стаття 2 Декларації про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання, прийнятої ООН 9 грудня 1975 року, свідчить, що «катування становить особливо тяжку і навмисну форму жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання», в той час як стаття 3 особливо обумовлює неприпустимість ні

за яких обставин дозволу її якою-небудь державою або прояви нею терпимості до тортур.

Стаття 1 Декларації про захист всіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання, містить визначення катування, під яким розуміється «... будь-яка дія, за допомогою якої людині навмисно заподіюється сильний біль або страждання, фізичне чи розумове, з боку офіційної особи або за її підбурювання з метою отримання від неї або від третьої особи інформації або зізнань, покарання її за дії, які вона скоїла або в скоєнні яких підозрюється, або залякування її чи інших осіб. Тортири – це посилені і навмисні види жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведінки чи покарання». У ст. 2 зазначеної Декларації підкреслюється особлива шкідливість аналізованого діяння і його протиріччя Загальної декларації прав людини. «Будь-яка дія, що представляє собою тортури або інші жорстокі, нелюдські або принижуючі гідність види поведінки і покарання, є образою людської гідності і має бути засуджена як порушення прав людини і основних свобод, проголошених у Загальній декларації прав людини». Згідно зі ст. 3 Декларації, ніяка держава не може дозволити або терпимо ставитися до катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки та покарання. Виняткові обставини, такі як стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан, не можуть служити їх виправданням. Відповідальність за застосування тортур повинна поширюватися не тільки на безпосередніх виконавців, а й «ставитися до дій, які являють собою участь у тортурах, співучасть у них, підбурювання або намір піддати тортурам» [5].

Конвенція про права дитини (ухвалена 20 листопада 1989 р.; набрала чинності 2 вересня 1990 р.; ратифікована Україною у 1991 році)

У статті 37 Конвенції ООН про права дитини закріплено, що «жодна дитина не може бути піддана катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання». Держави-учасниці мають вживати всіх необхідних заходів для сприяння фізичному і психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини [6].

Токійська декларація Всесвітньої медичної асоціації 1975 р. містить заборону медичним працівникам брати участь або бути присутніми при катуваннях і жорстокому поводженні. Така ж заборона міститься і в Гавайській декларації, прийнятій Всесвітньою психіатричною асоціацією в 1977 році. Це правило забороняє користуватися психіатричними знаннями та досвідом з метою порушень прав людини відносно будь-якої особи чи групи осіб. Схоже положення міститься і в Кувейтській декларації,

прийнятій Міжнародною конференцією з ісламської медицини (1981 р.), в якій лікарям заборонили використовувати свої спеціальні знання для заподіяння шкоди, розладу чи ушкодження тілу, розуму або духу людини як з воєнних, так і з політичних міркувань. Аналогічне положення щодо медичних сестер включено в директиву «Роль медичних сестер у наданні допомоги затриманим і ув'язненим» (прийнята Міжнародною радою медичних сестер у 1975 році) [7, с. 13].

Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів 1974 р. бере під захист осіб, які потребують особливого захисту. В ній містяться і загальні положення щодо заборони катувань. «Кожній особі належить право на повагу до його фізичної, духовної та моральної цілісності. З будь-якою особою, позбавленою волі, необхідно поводитися таким чином, щоб шанувалася гідність щодо людської особистості» [8]. Стаття 3 Конвенції Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини 1995 р. говорить: «Ніхто не може бути підданий катуванню або жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Ніхто не може бути підданий медичним або науковим дослідом без своєї вільної згоди» [9]. Модельний Кримінальний кодекс для держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, прийнятий 17 лютого 1996 року на сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД, містить модель норми-заборони, що відноситься до застосування тортур (ст. 126).

Висновки. Катування може бути потужним знаряддям у боротьбі проти демократії. Це засіб, до якого влада вдається для того, щоб зламати і знищити людей, які домагаються поліпшення життєвих умов і політичних змін у себе на батьківщині. Проблема катувань для різних держав не нова. Протягом багатьох років вони були основним засобом отримання доказів, широко використовувалися в розслідуваннях. За останні 50 років розроблено великий міжнародно-правовий інструментарій, який забороняє катування та інші форми жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поведінки чи покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Єдині звіти про стан злочинності на території України за 2001-2011 роки (форма №1): Злочини проти життя та здоров'я особи / Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України. Київ. 2011. 112 с.
2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2012–2018 р. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113653&libid=100820
3. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки і покарання від 10.12. 1984 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
4. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів

поводження та покарання. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/22-16>

5. Декларация о защите всех лиц от пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания: Резолюция 3452 (XXX) Генеральной Ассамблеи ООН от 9 декабря 1975 года. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_084

6. Конвенция про права дитини від 27.02.91 р.). Дата підписання Україною: 21 лютого 1990 р. Набуття чинності для України: 27 вересня 1991 р. (Додатково див. Резолюцію (995 b10) від 21.12.1995). Законодавство України. 2007. № 8: (Правова серія «Інфодиск»). К.: CD-вид-во «Інфодиск», 2007. Систем. вимоги: Pentium-233; 32 Mb RAM; CD-ROM Windows 98/2000/NT/XP.

7. Стамбульський протокол. Руководство по эффективному расследованию и документированию пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания. Серия публикаций по вопросам профессиональной подготовки. № 8. ООН. Нью-Йорк. Женева. 2001. 84 с.

8. Декларация про захист жінок і дітей при надзвичайних обставинах та під час збройних конфліктів ООН: Декларация, Міжнародний документ від 14.12.1974 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_317

9. Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини СНД: Конвенція, Міжнародний документ від 26.05.1995 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_070

Мигаль Р.В. ЗАБОРОНА КАТУВАННЯ НА МІЖНАРОДНОМУ ТА ДЕРЖАВНОМУ РІВНЯХ

У статті автор піддає критичному аналізу норми законодавства України, а також різних країн у контексті захисту прав людини від катування. Особливу увагу приділено спеціальним міжнародно-правовим актам. Доведено, що кожна держава-учасник вживає ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для недопущення актів катувань на будь-якій території, що знаходиться під її юрисдикцією. Ніякі виняткові обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність чи будь-який інший надзвичайний стан, не можуть служити виправданням катувань. Також наказ вищого начальника або державної влади не може служити виправданням катувань.

Ключові слова: катування, міжнародно-правові акти, заборона катуванню.

Мигаль Р.В. ЗАПРЕЩЕНИЕ ПЫТОК НА МЕЖДУНАРОДНОМ И ГОСУДАРСТВЕННОМ УРОВНЯХ

В статье автор подвергает критическому анализу нормы законодательства Украины, а также различных стран в контексте защиты прав человека от пыток. Особое внимание уделяет специальным международно-правовым актам. Доказано, что каждое государство-участник предпринимает эффективные законодательные, административные, судебные и другие меры для предупреждения актов пыток на любой территории, находящейся под его юрисдикцией. Никакие исключительные обстоятельства, какими бы они ни были, состояние войны или угроза войны, внутренняя политическая нестабильность или любое другое чрезвычайное положение, не могут служить оправданием пыток. А также приказ вышестоящего начальника или государственной власти не может служить оправданием пыток.

Ключевые слова: пытки, международно-правовые акты, запрет пыток.

Myhal R.V. PROHIBITION OF TORTURE AT INTERNATIONAL AND PUBLIC LEVELS MIGAL ROMAN VASILYEVICH

In the article, the author criticizes the norms of legislation of Ukraine, as well as different countries in the context of protecting human rights against torture. Particular attention is paid to special international legal acts. It is proved that each State party is using effective legislative, administrative, judicial and other measures to prevent acts of torture in any territory under its jurisdiction. No exceptional circumstances, whatever they may be, a state of war or a threat to war, internal political instability or any other state of emergency, cannot serve as justification for torture. And the order of the supreme commander or state authority cannot serve as justification for torture.

Each State Party shall ensure that all acts of torture are considered as criminal offenses under its criminal law. The same can be said of an attempt to torture and to act against any person who is complicity or participation in torture. Particular emphasis is placed on the fact that participation in the Convention provides for the establishment of appropriate penalties for such crimes, given their grave nature.

States also undertake to prevent, in any territory under its jurisdiction, other acts of cruel, inhuman or degrading treatment or punishment that do not fall under the definition of torture when committed by public officials, another person, acting in their official capacity, with their incitement, with their knowledge or tacit consent.

Key words: torture, international legal acts, prohibition of torture.